

2. Бугрим В. Адвекторіал, реклама... / В. Бугрим // Телерадіовісник України: Інформаційно-методичний збірник. – К.: Укртелерадіокомпанія, 1994. – Вип. 6. – С. 43–45.
3. Булгаков М. Избранное. Для ст. шк. возраста / М. Булгаков; сост., авт. Послел. М.О. Чудакова; худож. И.И. Бабаянц. – М.: Просвещение, 1991. – 384 с.
4. Владимиров В. Вступ до спеціальності «Журналістика»: [навч. посіб.] / В. Владимиров. – К.: МАУП, 2007. – 166 с.
5. Гоголь Н. Повести. Классики и современники: русская классическая литература / Н. Гоголь. – М.: Худож. лит., 1979. – 368 с.
6. Головаха Е. Альтернативная философия. Словарь для неслужебного пользования / Е. Головаха. – К.: Изд. ПАРАПЛАН, 2008. – 96 с.
7. Градовский П. Про любовь: будет ли счастье от приворота? / П. Градовский // Парапсихологическая помощь. – <http://www.2pgr.ru/love.php>
8. Давидченко Т. Структурно-функціональні особливості преси для дітей періоду незалежності України : Дис... канд. наук: 27.00.01 – 2009. – <http://www.dlib.com.ua/strukturno-funktsionalni-osoblyvosti-presy-dlja-ditej-periodu-nezalezhnosti-ukrayiny.html>
9. Кобилянська О. Земля: повість, оповідання / О. Кобилянська; Худож.-оформлювач А.С. Ленчик. – Харків: Фоліо, 2008. – 351 с
10. Кобилянська О. – тонкий знавець людської душі / Українські реферати. –<http://referatu.net.ua/referats/144/37405/?page=5>
11. Лещенко М. Ольга Кобилянська / М. Лещенко. – К., 1973. – 316 с.
12. Магия / Социологический словарь. – <http://enc-dic.com/sociology/Magija—4623.html>
13. Набоков В. Лолита: Роман / В. Набоков; пер. с англ. автора. – СПб.: Издательская Группа «Азбука-классика», 2010. – 416 с.
14. Пушкин А. Сочинения: в 3-х т. / А. Пушкин. – М.: Худож. лит., 1986. – Т. 3: Проза. – 527 с.
15. Степанова Н. Книга приворотов и заговоров на все случаи жизни / Н. Степанова. – М.: РИПОЛ Классик, 2007. – 415 с.
16. Філософія: [Навч. посіб.] / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрющенко та ін.; За ред. І.Ф. Надольного. – 7-ме вид., стер. – К.: Вікар, 2008. – 534 с.
17. Чалдини Р. Психология влияния / Р. Чалдини. – СПб.: Питер, 2009. – 288 с.
18. Шмелев И. Лето Господне : Роман. Повести. Рассказы / Иван Шмелев ; [вступ. ст., коммент. В. Боковой]. – М. : Эксмо, 2009. – 832 с.

УДК 007 : 304 : 001: 316.774

АКСІОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Валентина Мороз
(Запоріжжя, Україна)

Статтю присвячено актуальним питанням теорії й історії соціальних комунікацій, проблемі виділення головних чинників історичних типів комунікації. Проаналізовано аксіологічні стратегії українського козацтва XV-XVI ст.: виборна козацька влада, оригінальне військове мистецтво: теорія й практика підготовки, організації та ведення бою, стратегема як домінуюча ознака під час проведення бойових дій, прагнення до волі як аксіологічна домінанта, боротьба з прикордонними ворогами, козацькі пільги і права.

Ключові слова: історичні типи комунікації, аксіологічні стратегії, стратегема, аксіологічна домінанта, історичний дискурс.

Статья посвящена актуальным вопросам теории и истории социальных

коммуникаций, проблеме выделения главных факторов исторических типов коммуникации. Проанализированы аксиологические стратегии украинского казачества XV-XVI вв.: выборная казацкая власть, оригинальное военное искусство: теория и практика подготовки, организации и ведения боя, стратегема как доминирующее свойство при проведении боевых действий, стремление к свободе как аксиологическая доминанта, борьба с пограничными врагами, казацкие льготы и права.

Ключевые слова: исторические типы коммуникации, аксиологические стратегии, стратегема, аксиологическая доминанта, исторический дискурс.

The article is devoted to issues of theory and history of social communication, the problem of allocation of the main factors of historical types of communication. Axiological analysis of strategies of Ukrainian Cossacks XV-XVI centuries.: Cossack elected government, the original martial art: theory and practice preparation, organization and conduct of the battle, stratehema as the dominant feature during the war, the desire for liberty as the dominant axiological, fighting enemies border Cossack privileges and rights.

Key words: historical types of communication, axiological strategy stratehema, axiological dominant, historical discourse.

Постановка проблеми. Значення ціннісної проблематики у сфері соціальних комунікацій потребує вирішення важливих загальнотеоретичних питань: розгляду головних чинників історичних типів комунікації, аналізу аксіологічних стратегій українського козацтва XV-XVI ст. в історичному дискурсі.

Економічна, політична, військово-стратегічна діяльність у козацькому середовищі – це теоретичне підґрунтя для створення історичних форм комунікації: 1) військові походи; 2) різні форми господарювання; 3) дипломатична, політична, організаторська діяльність справжніх козацьких вождів; 4) ведення прикордонної війни з турками і татарами; 5) створення козацьких гнізд як осередь духовного життя народу; 6) військова організація як особливий тип комунікації, який виявляється: а) у призначенні гетьманом особливого начальника і судді для нагляду за порядком серед козаків; б) у встановленні наперед визначеного порядку серед них; в) у веденні прикордонної війни й у сміливих походах ватажка з волинських князів Богдана Ружинського проти орди; у походах козаків на Молдавію під проводом Івана Підкови; г) в обґрунтуванні козацьких пільг і привілеїв.

Мета статті – схарактеризувати історичні типи комунікації, проаналізувати аксіологічні стратегії українського козацтва XV-XVI ст.

Найголовніші **завдання:** визначити аксіологічне поле, в якому формуються історичні типи комунікації; проаналізувати такі аксіологічні стратегії українського козацтва, як виборна козацька влада, оригінальність військового мистецтва, стратегема як домінуюча ознака під час проведення бойових дій, прагнення до волі як аксіологічна доминанта, боротьба з прикордонними ворогами, козацькі пільги і права.

Вклад основного матеріалу. Бойові дії козаків – розгром турецьких кораблів і фортець мали стратегічний характер. Про їх участь у військових походах М. Грушевський у книзі “Ілюстрована історія України з додатками та

доповненнями” пише: відомості, де говориться безперечно про українських козаків, ми маємо з 1490 року: 1492 року кримський хан скаржиться, що кияни і черкаські розгромили татарський корабель під Тягинею, і великий князь литовський Олександр обіцяє пошукати винних серед козаків України. Наступного року князь Богдан Глинський, черкаський староста, розгромив турецьку фортецю Очаків, і хан називає цих людей козаками [3, с. 170].

Крім військової справи, підготовки до ведення бою, козаки проводили свій час у різноманітних заняттях: то як степові промисловики, то як самовільні добувальники. У книзі М. Грушевського зазначається, що у статутній грамоті Києву, виданій 1499 року, згадуються козаки, які вирушають з верхніх міст у степу за рибою і потім повертаються звідти через Черкаси та Київ із запасами свіжої, в'яленої і солоні риби. В таких ролях виступають вони і в інших відомостях початку XVI ст. [3, с. 170]. М. Грушевському належить думка, що козацтво було тоді тільки заняттям, а не якимось особливим класом людей. Він наголошує, що ідуть у козацтво міщани, селяни, старостинські слуги, бояри і шляхтичі [3, с. 170], людей, які повністю віддавалися б козацтву, було дуже мало [3, с. 170]. Зазначимо, що народ зберіг у своїй пам'яті імена тих, хто називав себе козаками. М. Грушевський пише, що у пізніших переказах з козацтвом найближчим чином пов'язують імена деяких прикордонних старост і намісників, як його творців, вождів і організаторів – особливо Остафія Дашковича, який був намісником київським і черкаським з 1510-х років і до самої смерті (1535), і Предслава Лянцкоронського, який у той час займав староство Хмельницьке на Подолі [3, с. 171]. Учений стверджує, що вони потрапили у реєстр гетьманів козацьких як перші гетьмани, але насправді були тільки прикордонними старостами, які користувалися у своїх походах у степи на татар і на турецькі міста послугами місцевого козацтва [3, с. 171].

Слід зазначити, що історичний тип комунікації знаходить своє вираження у веденні прикордонної війни з татарами і турками. М. Грушевський пише, що така дрібна, партизанська війна і позначалася іменем “козацтва” [3, с. 171]. Партизанською війною, на думку ученого, займалися майже всі прикордонні старости, починаючи згаданим вище Богданом Глинським, а також різні прикордонні магнати з українців і навіть з поляків (поміщиків подольських), під головним проводом найбільшого майстра цієї боротьби князя Костянтина Острозького [3, с. 171]. Крім цього, історичний тип комунікації виявляється в сміливих походах й організаторській діяльності справжніх козацьких вождів. М. Грушевський наголошує, що організатори військових походів не завжди були справжніми козацькими ватажками: нерідко навіть обкладали козаків великими поборами за право ходити у степові уходи, забираючи у них поживу та ін. [3, с. 171].

Військовий талант, організаторські здібності, перемога як запорука успіху, ненависть до ворогів, любов до своєї землі – ось аксіологічні доминанти ціннісної картини світу, відображення якої знаходимо у побуті, звичаях, традиціях, характері козацьких ватажків, у їх сміливих походах на татарські улуси, на турецькі міста. Справжніми козацькими ватажками, воєнними стратегами були Карпо Масло з Черкас, Яцко Білоус з Переяслава, Андрушко з Брацлава і Лесун, згадувані у відомостях 1540-х років [3, с. 171]. Вони здійснювали походи проти татар, громили Очаків, їх боротьба набула гучної слави, і тому пізніші історики козацтва, зазначає М. Грушевський, вважають їх

першими козацькими виступами, хоч сучасники, розповідаючи про них, навіть не називають їх козаками – це ім'я лише пізніше було додано до цих походів та їх вождів [3, с. 171]. Ці легендарні ватажки були справжніми керівниками і стратегами, оскільки володіли мистецтвом підготовки і ведення війни та великих воєнних операцій.

Виникнення козацтва можна вважати феноменальним явищем в історії України, тому наукового розв'язання й теоретичного обґрунтування потребують питання його походження, характерних ознак й особливостей. Не менш важливим є питання про походження справжнього козацтва. На думку М. Грушевського, справжнє козацтво – це не прикордонні старости, не молоді паничі з аристократичних сімей, які для моди та репутації або просто для розваги брали участь у “козацьких” походах у степи на татарські улуси [3, с. 171]. Він стверджує, що справжні кадри козацтва становив убогий прикордонний український люд, який відважно промишляв і все більше перетворював цей промисел у своє постійне ремесло [3, с. 171]. У такий спосіб названі чинники і сприяли створенню “козацьких гнізд” як духовних осередків життя народу [3, с. 172]. У книзі “Ілюстрована історія України” учений зазначає, що у 1550 році козаки поселяються в степах на постійне проживання і живуть там безперервно, “на м'ясі, на рибі, на медові з пасік, і ситять там собі мед як вдома” (не платячи нічого старостам) [3, с. 172]. Характеризуючи це степове життя, учений називає його важким і гірким, бо не раз доводилося козакам терпіти голод, гинути від голоду або пробиватися із степів до найближчого замку, віддаючись у руки старостинським слугам, не раз вони пропадали безслідно у степах, несподівано захоплені татарським нападом, взяті в полон або убиті [3, с. 172]. М.Грушевський робить висновок, що у таких суворих умовах не могло розвиватися панське козацтво, а тільки простонародне – з того народу, якого “на волості” так пригноблювала панська неволя і старостинська влада, що він готовий був витерпіти все це степове лихо – аби жити на волі [3, с. 173].

Прагнення до волі, що є однією з аксіологічних домінант їхнього світогляду, все більше тримало козаків у степах, і вони все міцніше приживалися там. Для надійної безпеки від татар, пише М. Грушевський, ставили собі “городки” і засіки, або “січі”, у придатних місцях, об'єднувались у більші загони, перетворювались у великий козацький союз, який панував над всім так званім “Низом Дніпровським”, а центром його робиться Запорозжя, узбережжя Дніпра нижче порогів, зручне тим, що завдяки своїй віддаленості було зовсім недоступне литовським і польським властям, а з іншого боку, завдяки непрохідним плавням, бездонним болотам та масам очерету, воно було повністю захищене і з моря від турецьких галер [3, с. 173].

Отже, Запорозжя стає політичним і духовним центром всього козацтва. Значну роль у його становленні і розвитку відігравала дипломатична, політична і військова діяльність Дмитра Вишневецького як стратега і тактика. З 1540-х років він вирішив зв'язати свою долю з Низом та його козацтвом. По – перше, задумав побудувати за порогами фортецю, яка б служила міцною опорою проти татар [3, с. 174]. Як відомо, думки про спорудження такої фортеці на Низу не раз висловлювались раніше: 1) у 1520-х роках українські старости й намісники радили урядові взяти на свою службу козаків і поставити козацький гарнізон на Низу проти татар; 2) у 1530-х роках нагадував польсько-литовському урядові цей проект О. Дашкович і радив для захисту України побудувати на Запорозжі замки

і тримати там козацькі гарнізони; 3) ці думки втілювали у життя лише український прикордонник Дмитро Вишневецький, який близько 1552 року справді звів замок на острові Хортиці і розмістив у ньому козацький гарнізон [3, с. 174].

Справжній козацький ватажок, керівник великих воєнних операцій, знавев стратегій Дмитро Вишневецький розвивав дипломатичні зв'язки з польсько-литовським, московським урядом, добивався, щоб Туреччина взяла його під своє опікування і не брала під свій захист татар, не втручалась у боротьбу з Кримом та ін. [3, с. 175]. Поступово він переконався, що допомоги з Литви і Москви йому не дочекається, тому повернувся в Україну (1561). М.Грушевський описує: згодом Дмитро Вишневецький втрутився в молдавські міжусобиці і вирушив туди з козацьким військом; його покликали туди молдавани, але потім зрадили, і Вишневецький потрапив у полон. Його відіслали в Царгород і там убили [3, с. 176].

Народна пам'ять зберегла у піснях мужність і стійкість сміливого прикордонника. Про його подвиг розповідається: Вишневецький був повішений турками за ребро на гак і висів так три дні, але не скаржився і не просив пощади, а навпаки – насміхався над турками і їм на зло обзивав Магомета, так що ті, не витримавши, застрелили його і цим скоротили його муки. Українська пісня зберегла спогад про цю та інші оповіді, оспівавши Вишневецького під іменем Байди, у вигляді гульгтя запорожця, який якимось чином потрапив у Царгород [3, с. 176]. М.Грушевський зазначає, що Вишневецький загинув, не здійснивши своїх планів. Але діяльність його не минула безслідно. Не тільки збувається його думка про створення міцної точки опори за порогами в пізнішій Запорозькій Січі, для якої він був ніби духовним батьком, а й у пізнішій козацькій політиці помітні відгуки сміливих думок Байди про можливість для козацтва, спираючись на Литву, Москву, Молдавію і навіть саму Туреччину, відігравати самостійну політичну роль і розвивати свої сили, користуючись збігом своїх інтересів з інтересами то однієї, то іншої держави [3, с. 177]. Отже, Дмитро Вишневецький постає як прозорливий, досвідчений політичний керівник, як людина, яка вирішує стратегічні питання економічної, суспільної та політичної боротьби, як фахівець із тактики, що досконало опанував засобами ведення суспільно – політичної боротьби, способами досягнення певної мети.

Друга половина XVI ст. – це час, коли козацтво надзвичайно швидко росте, організовується, розширює свій політичний обрій, сферу своєї діяльності. Ці чинники сприяють виникненню нових форм комунікації. По – перше, козацтво набуває високого політичного значення, авторитет його посилюється не тільки серед українського населення та його сусідів, але й характеризується відповідним зростанням значної кількості людей. Такі трансформації пояснюються великими зрушеннями в настроях самого козацтва, в його самосвідомості. Воно перейшло, на думку М. Грушевського, до широких політичних планів, до надзвичайно сміливих починань [3, с. 177]. Часи змінювались, а віра народу у козацьку силу, в її непереможність зміцнювалась. Ця віра вела людей у козацькі лави, і потім вони ставали козаками на все життя. У такий спосіб зростав і відокремлювався козацький стан [3, с. 182].

Військова організація як особливий тип комунікації. Організація козацтва була доручена коронному (польському) гетьману (якраз у цей час Київська земля була приєднана до Польщі). Історичний тип комунікації в аксіологічному й інформаційному полі знаходить своє вираження: а) у призначенні гетьманом особливого начальника і судді для нагляду за порядком серед козаків – як тих,

яких було взято на королівську службу й утримання, так і тих, які залишалися у колишньому стані: визначаючи над козаками особливих начальників, уряд одночасно виключав їх з відання звичайних властей: старост і органів міського врядування. На цій підставі козаки робили висновок, що раз хтось належить до козацького звання, над ним немає іншої влади, крім козацької. Але при цьому вони визнавали над собою владу не тих начальників, яких їм призначав уряд, а своїх виборних. Уряд брав на службу козаків і обіцяв платити їм платню (хоч звичайно не платив). Всі козаки посилались на те, що вони служать королю, становлять королівське військо, і на цій підставі добивалися тих же прав, які мало польське військо або які фактично присвоювало собі козацтво [3, с. 184]; б) у встановленні наперед визначеного порядку: польський уряд надсилав листи козакам, забороняючи походи, погрожував покаранням, призначав все нових начальників і доручав їм набирати козаків у королівську службу, щоб ці служиві козаки стримували від наїздів на турецькі землі решту козацтва. Найбільш відома серед цих розпоряджень стала так звана реформа Стефана Баторія: від неї виводили потім різні пізніші козацькі установлення, запроваджувати які Баторію і не снилося. Насправді розпорядження Баторія мало чим відрізнялись від попередніх і пізніших, які видавались королями для підтримання порядку серед козаків. Ніякого порядку, однак, вони не приносили, а приводили до зовсім інших наслідків [3, с. 184]; в) у веденні прикордонної війни й у сміливих походах ватажка з волинських князів Богдана Ружинського проти орди; у походах козаків на Молдавію під проводом Івана Підкови, який захопив молдавську державу 1577 року [3, с. 184]. Слід зазначити, що аксіологічні стратегії цих козацьких ватажків розкриваються у їх сміливості, мужності, безстрашності, в організаторській діяльності, у мистецтві підготовки і веденні війни, у захисті рідних земель, у любові до народу. В аксіологічному полі історичний тип комунікації знаходить своє вираження: г) в обґрунтуванні козацьких пільг і привілеїв: посилаючись на королівські постанови і по-своєму витлумачуючи їх на свою користь, козаки на цих королівських розпорядженнях, які видавались для упокорення козацтва, ґрунтують свої претензії на різні пільги та привілеї. Чим далі, тим більше розвиваються і вкорінюються поняття, що козак має бути людиною вільною, нікому не підвладною, не зобов'язаною ніяким повинностям, крім боротьби з прикордонними ворогами [3, с. 185].

Висновки. Отже, протягом XV–XVI ст. в суспільстві формується нова соціальна верства – козацтво. Воно пропагувало ідеї вірності, справедливості, братерства, рівності, освіченості, високої духовності, релігійності. Значення ціннісної проблематики у сфері соціальних комунікацій потребує розгляду структурних моделей в аксіологічному полі історичних типів комунікації, аналізу аксіологічних стратегій українського козацтва XV–XVI, XVII–XVIII ст. в історичному дискурсі, що становитиме подальші наукові студії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О.Д. Історія України: [навч. посіб.]. – 3-тє вид. / О.Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2008. – 688 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / Грушевський М.; укладачі Й.Й. Брояк, В.Ф. Верстюк. – Донецьк: ТОВ “ВКФ “БАО”, 2010. – 736 с.